

ART EXPLORA FESTIVAL

ODISSEA
CULTURAL A
LA MEDITERRÀNIA

FESTIVAL ART EXPLORA

DOSSIER PEDAGÒGIC

Com a part de l'exposició immersiva del Festival Art Explora, oferim al professorat, als professionals de l'educació i al voluntariat un dossier pedagògic destinat a ampliar l'experiència de la visita.

Aquest dossier proporciona claus per comprendre els continguts de la visita, així com informació detallada sobre algunes de les obres exposades, i permet al lector preparar l'itinerari i dissenyar activitats adaptades a tot tipus de públic.

Continguts

PRESENTACIÓ DEL PROJECTE DEL FESTIVAL ART EXPLORA	4
PRESENTACIÓ DEL MUSEU DEL LOUVRE	5
PRESENTACIÓ DEL DOSSIER PEDAGÒGIC	6
TEMES DE REFLEXIÓ	7
1. MESOPOTÀMIA, EL BRESSOL DE LA CIVILITZACIÓ	8
• La invenció de les ciutats i de l'escriptura	11
• L'escriptura com a mitjà d'unificació dels pobles	11
2. LA INVENCió DEL PAPIR I ELS SEUS USOS A L'ANTIGUITAT	13
• La representació de la música en l'art antic	16
• Del riure al plor: l'expressió de les emocions	17
3. LES DONES A L'ANTIC EGIPT, ENTRE SUBMISSIÓ I LLIBERTAT	20
• Les adoratrius divines, garants del poder del faraó	23
• El lloc de la dona en les parelles benestants	24
4. LA CIVITZACIÓ ETRUSCA, UNA CRUÏLLA CULTURAL	26
• El paper més rellevant de les dones etrusques	29
• L'herència etrusca en la cultura romana	30
5. ELS ORÍGENS DE L'ESCULTURA GREGA	33
• Mites i figures femenines	36
• El color en l'art antic: embellir estàtues i individus	37
6. LA CONCA MEDITERRÀNIA: TERRA DE CONQUESTES, ALIANCES I INTERCANVIS	40
• Enfrontaments que propicien trobades	43
• El Mediterrani sota el domini romà	44
GLOSSARI	46

PRESENTACIÓ DEL PROJECTE DEL FESTIVAL ART EXPLORA

L'experiència immersiva que esteu a punt de viure forma part del **Festival Art Explora**, organitzat per la fundació homònima. **Es tracta d'un festival cultural itinerant** que ofereix experiències gratuïtes, accessibles i úniques a tots els públics, tant **a bord del primer vaixell museu del món** com als ports i ciutats que l'acullen.

Amb el suport de la UNESCO, el festival i el seu vaixell museu hauran recorregut al llarg de dos anys —des de la primavera de 2024 fins a la primavera de 2026— **més de quinze països de la Mediterrània**. L'itinerari va començar a la ciutat de La Valletta (Malta) i, al final d'aquest període, la llista de països participants haurà inclòs **França, Itàlia, Croàcia, Albània, Grècia, Turquia, Xipre, el Líban, Egipte, Malta, Tunísia, Algèria, el Marroc, Espanya i Portugal**.

Durant el seu itinerari, el festival fa una o dues escales a cada país i visita ports de dimensions diverses per explorar contextos socials i demogràfics diferents.

Amb la voluntat de fomentar un diàleg a gran escala sobre els **reptes contemporanis** dels diferents ports d'escala, el Festival Art Explora reuneix **artistes, un equip curatorial col·laboratiu i entitats culturals i educatives per afavorir una comprensió compartida del patrimoni comú**, impulsar la conservació del medi ambient i posar en valor els territoris i el patrimoni cultural.

El vaixell museu

SABIES QUE...?

A més de l'exposició immersiva a bord del vaixell, el Festival Art Explora posa en primer pla les veus femenines i destaca el seu impacte en la societat. **El 66 % de l'equip curatorial de l'exposició són dones, igual que la majoria d'artistes que hi presenten les seves obres.**

PRESENTACIÓ DEL MUSEU DEL LOUVRE

Com a soci privilegiat del **Festival Art Explora**, el Museu del Louvre presenta una exposició immersiva titulada «**Present! Imatges, discursos i representacions de les dones a la Mediterrània**».

Aquesta exposició convida a **reflexionar sobre el paper i la representació de les figures femenines al món mediterrani**, a través d'una **experiència pedagògica i sensorial** basada en **tecnologies audiovisuals digitals**.

L'experiència ha estat desenvolupada per un **equip curatorial col·laboratiu** format per figures destacades, artistes i pensadors com ara **Sidi Larbi Cherkaoui** (coreògraf), **Noëmi Daucé** (conservadora del Departament d'Antiguitats del Pròxim Orient del Museu del Louvre), **Simone Fattal** (artista), **Nicolas Saada** (director de cinema) i **Daniel Mendelsohn** (escriptor). Cadascun d'ells ha integrat en la seva recerca reflexions històriques i contemporànies sobre les vides a la Mediterrània.

QUÈ ÉS EL MUSEU DEL LOUVRE?

El Museu del Louvre és el museu més antic i més gran de França, i el segon més gran del món, després de l'Hermitage de Sant Petersburg (Rússia). **Va ser construït inicialment com a fortalesa medieval a finals del segle XII**, per encàrrec del rei de França Felip II August (1165–1223). Amb el pas del temps, el Louvre es va convertir en **palau dels monarques francesos**, com Francesc I, Enric IV i Lluís XIV, entre d'altres. Finalment, l'**any 1793**, poc després de la Revolució Francesa (1789), es va transformar en **museu nacional**.

El museu disposa d'una superfície expositiva de **73.000 m²** —l'equivalent a deu camps de futbol— i rep cada any una mitjana de **9 a 10 milions de visitants**. És considerat un museu universal, ja que **abasta la producció artística humana** des de la prehistòria —amb obres com l'estàtua d'Ain Ghazal, d'uns 9.000 anys d'antiguitat— fins a 1848.

LES COL·LECCIONS DEL LOUVRE

Per exposar de la millor manera possible les seves **35.000 obres**, de tota mena i procedència, el Museu del Louvre està estructurat en **vuit departaments curatorials**. Les obres que es presenten a l'exposició immersiva provenen principalment dels departaments següents: **Antiguitats gregues, etrusques i romanes; Antiguitats egípcies; Antiguitats del Pròxim Orient i Pintura**.

PRESENTACIÓ DEL DOSSIER PEDAGÒGIC

El dossier pedagògic s'ha concebut per oferir **claus de comprensió** que facilitin la preparació de la visita, a partir d'una selecció d'obres presents a l'exposició immersiva.

Atès que l'exposició es planteja com un recorregut per les col·leccions del Louvre, aquest document permet a l'alumnat familiaritzar-se amb les obres que podrà identificar i reconèixer durant la visita.

En total, s'han seleccionat i analitzat sis obres principals del Museu del Louvre, a partir de les quals s'han desenvolupat els temes següents:

- Mesopotàmia, el bressol de la civilització
- La invenció del paper i els seus usos a l'antiguitat
- Les dones a l'antic Egipte, entre submissió i llibertat
- La civilització etrusca, una cruïlla cultural
- Els orígens de l'escultura grega
- La conca mediterrània: terra de conquestes, aliances i intercanvis

Aquests temes es mostren en ordre cronològic, des de les civilitzacions mediterrànies més antigues fins a la conquesta romana.

A més, les obres principals es posen en diàleg amb altres peces del Louvre **per mostrar la riquesa dels temes i establir paral·lelismes amb obres d'altres períodes o àmbits geogràfics de la Mediterrània**. Aquest conjunt, procedent de diverses regions mediterrànies —com Palmira, Biblos, Memfis, Tebes, Cerveteri o Atenes, entre d'altres—, **evidencia la continuïtat dels intercanvis econòmics, culturals, polítics i diplomàtics a la Mediterrània des de l'antiguitat**.

Amb la figura femenina —tant real com divina— com a eix central, les obres seleccionades permeten apropar-se, per exemple, a Enheduanna, la primera poeta de la història de la humanitat (segle XXIII aC); a la poeta grega Safo (segles VII i VI aC); a les emperadrius Lúcia i Júlia Domna; a les figures mitològiques Medea, Leda i Europa; així com a diversos aspectes de la vida quotidiana de les dones (sacerdotesses, esposes, etc.).

Finalment, el dossier pedagògic inclou activitats d'aprenentatge en grup, amb la indicació del material necessari, per complementar la visita a l'exposició immersiva. A més, després de la presentació de cada obra, **els apartats «Explora més enllà» proposen connexions amb exemples més o menys contemporanis** (literatura, música, poesia o arts visuals) per subratllar que les obres exposades continuen sent rellevants avui dia. La secció de **glossari**, situada al final del dossier, ajuda a aclarir alguns dels termes utilitzats.

Temes de reflexió

1. MESOPOTÀMIA, EL BRESSOL DE LA CIVILITZACIÓ

2. LA INVENCIÓ DEL PAPIR I ELS SEUS USOS A L'ANTIGUITAT

3. LES DONES A L'ANTIC EGIPTE, ENTRE SUBMISSIÓ I LLIBERTAT

4. LA CIVITZACIÓ ETRUSCA: UNA CRUÏLLA CULTURAL

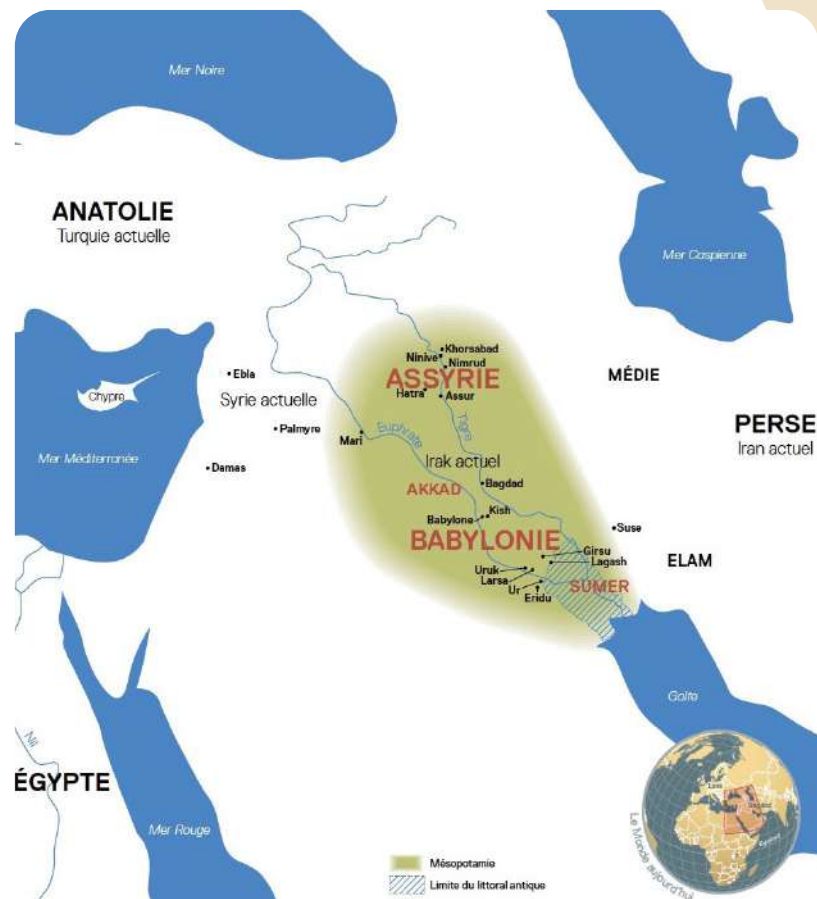
5. ELS ORÍGENS DE L'ESCULTURA GREGA

6. LA CONCA MEDITERRÀNIA: TERRA DE CONQUESTES, ALIANCES I INTERCANVIS

1. MESOPOTÀMIA, EL BRESSOL DE LA CIVILITZACIÓ

Tauleta d'Enheduanna

Mapa de Mesopotàmia ©Marie D'Agostino

Situada principalment a l'actual **Iraq**, **Mesopotàmia** (literalment, «el país entre rius») és considerada **el bressol de la humanitat, de l'economia i de l'escriptura**. A finals del IV mil·lenni aC, en aquesta regió van **aparèixer les primeres ciutats (ciutats-estat*)** i **també alguns dels sistemes polítics i administratius més antics coneguts**. Coneixem aquest període gràcies a les **tauletes cuneïformes**, moltes de les quals es conserven al Museu del Louvre.

SABIES QUE...?

Les **tauletes cuneïformes**, desenvolupades pels **sumeris***, eren **peces d'argila escrites amb un càlam, és a dir, una canya tallada en punta**. Els signes tenien forma de falca i, per aquest motiu, els historiadors van anomenar aquest sistema d'escriptura cuneïforme («escriptura de falques»). És tracta del sistema d'**escriptura més antic** que es coneix.

PRESENTACIÓ DE L'OBRA NÚM. 1 :

Tauleta d'Enheduanna

(Fig. 1) *Tauleta d'Enheduanna*, Iraq, 1894–1595 aC, argila, alç. 10,6 cm × ampl. 5,8 cm × prof. 3,1 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

Al Departament d'Antiguitats del Pròxim Orient, el Museu del Louvre conserva **una petita tauleta d'argila** (Fig. 1), d'uns 10 cm d'alçada, que ens acosta a **la veu singular d'Enheduanna** (2286–2251 aC). Considerada **la primera poeta de la història de la humanitat**, Enheduanna va ser una gran sacerdotessa* dedicada al culte del déu Sin* a la ciutat-estat d'Ur*.

Filla d'un rei, és també **una de les primeres autores identificades de la història**. Va compondre **diversos himnes** (se li han atribuït una quarantena), dedicats tant a exaltar els déus com a evocar experiències personals. En aquest text, dedica un himne a Inanna, també coneguda com Ixtar, deessa de l'amor i de la guerra.

LA PRIMERA AUTOBIOGRAFIA ?

Aquest text fragmentari es considera una de les **primeres expressions autobiogràfiques* de la història**. Per primera vegada, hi apareix l'ús explícit del pronom «jo», més enllà del context estrictament religiós. Enheduanna hi evoca el seu exili, el penediment i la pèrdua de **les funcions sacerdotals*** mitjançant **un llenguatge metafòric***. Després de la mort del seu pare, Enheduanna va perdre el càrrec de gran sacerdotessa. **És en aquest context que adreça aquest himne a Inanna (Ixtar), tot demanant-li ajuda i protecció.**

LA INVENCIO DE LES CIUTATS I DE L'ESCRITURA

Aquesta tauleta mesopotàmica (Fig. 2) il·lustra com, a partir del II mil·lenni aC, **l'escriptura va deixar de ser només una eina pràctica per esdevenir també un mitjà narratiu**. Fins aleshores, s'utilitzava principalment per a **tasques de comptabilitat**, com ara el registre de vendes, mercaderies o intercanvis. En aquest cas, el text narra la història dels déus **Enki*** i **Ninmah***, que es rebel·len contra la seva tasca feixuga de netejar els rius i canals, una feina considerada ingrata.

(Fig. 2) *Mite sumeri sobre la creació de l'ésser humà, amb músics*, Iraq, 1800–1700 aC, argila, alç. 14,3 cm × ampl. 10,8 cm × prof. 3,7 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

L'ESCRITURA COM A MITJÀ D'UNIFICACIÓ DELS POBLES

Aquesta estela amb la imatge de la deessa accàdia* **Ixtar** mostra com, amb el pas del temps, va acabar identificant-se amb la deessa sumèria **Inanna**. La peça il·lustra processos d'**unificació cultural i d'assimilació***, afavorits, entre altres factors, **per l'ús compartit de l'escriptura**. En la mitologia mesopotàmica, **una mateixa divinitat pot rebre noms diferents i mantenir funcions similars**: tant **Ixtar** com **Inanna** són deesses de l'amor i de la guerra.

(Fig. 3) *Ixtar d'Arbela**, Síria, entre els segles IX i VII aC, pedra, alç. 121 cm × ampl. 82 cm × prof. 30 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.*

(Fig. 4) *Atena Mattei*, Itàlia, 130–90 aC, marbre, alç. 230 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

(Fig. 5) *Afrodita*, Itàlia, 25–50 dC, marbre, alç. 149 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

Aquestes dues estàtues de deesses grecoromanes **exemplifiquen com algunes figures religioses mesopotàmiques, com Inanna i Ixtar, van ser reinterpretades en el món grecoromà**. Tot i que **en canviaven el nom i l'aparença, en conservaven els atributs i les funcions**. A partir d'**Inanna i Ixtar**, deesses de l'amor i de la guerra, el món grecoromà va desenvolupar, entre d'altres, **Afrodita** (deessa de l'amor) i **Atena** (deessa de la guerra).

EXPLORA MÉS ENLLÀ

Per aprofundir en el tema, poden utilitzar-se els exemples següents com a punt de partida (amb la possibilitat de cercar altres referències a l'aula) :

MAY ZIADÉ

May Ziadé (1886–1940) va ser una escriptora, poeta i assagista libanesa-palestina. **Pionera del feminisme oriental i de la renovació de la literatura àrab**, va tractar sovint temes com la nostàlgia, l'angoixa pel pas del temps i la melangia.

- A classe, es pot llegir amb l'alumnat un fragment de *Tristesse* (Tristes), un poema del recull *Fleurs de rêve* (Flors d'un somni), publicat l'any 1910 sota el pseudònim **Isis Copia**.

MAHMOUD DARWICH

Mahmoud Darwich (1941–2008) va ser un escriptor i poeta palestí, especialment reconegut per la seva obra centrada en el tema de l'exili. A classe, es pot llegir amb l'alumnat un fragment de *To My Mother* (A la meva mare), escrit el 1966, un poema en què el poeta expressa la nostàlgia per la seva infantesa.

OROUBAH DIEB

Oroubah Dieb (nascuda el 1968) és una **artista visual siriana**, graduada per l'Institut de Belles Arts de Damasc l'any 1991. **Des que va haver d'abandonar el seu país a causa de la guerra, la seva obra aborda de manera recurrent temes com l'exili, els camps de refugiats, les dones i la infància.**

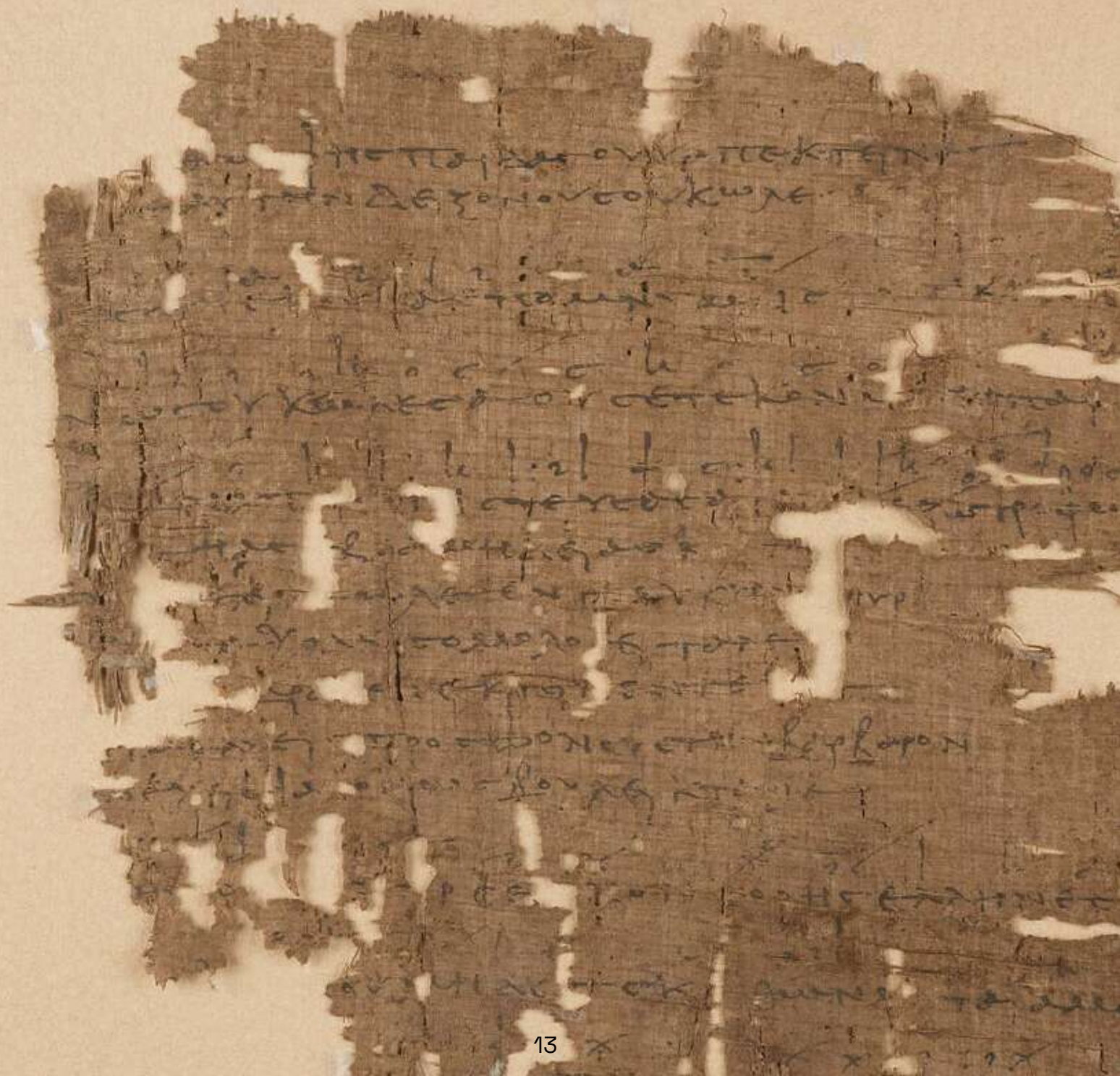
- A classe, es pot mostrar una de les seves obres —per exemple, *Displacement I* (2020, collage de tècnica mixta)— i demanar a l'alumnat que descrigui les emocions que li desperta, així com el relat que l'artista hi construeix al voltant de l'obra.

ACTIVITAT DIDÀCTICA SUGGERIDA (6–15 ANYS) :

Dissenya una estela en homenatge a una divinitat que triïs i dibuixa-la en gran format, tot respectant les característiques pròpies d'aquest tipus de monument. Recorda que una estela és un monument vertical que representa una o més figures —de mig cos o de cos sencer— i que pot incloure inscripcions amb el nom de la divinitat o pregàries.
Material necessari : full A4 o A3, llapis, llapis de colors i retoladors.

2. LA INVENCIÓ DEL PAPIR I ELS SEUS USOS A L'ANTIGUITAT

Partitura de Medea de Càrcinos el Jove, en papir

Considerat un dels **suports d'escriptura més antics de la humanitat** i utilitzat durant més de quaranta segles, el paper no es va emprar únicament per als jeroglífics, sinó també per a l'**escriptura hieràtica, demòtica, grega, copta, llatina i àrab**. Gràcies a la seva practicitat i facilitat d'ús, el paper va acabar substituint les tauletes d'argila que s'utilitzaven fins aleshores a Mesopotàmia.

Els papirs* que s'han conservat reflecteixen la riquesa del llegat de les civilitzacions antigues, ja que van tenir una gran diversitat d'usos: **textos jurídics i administratius, correspondència, obres literàries, enciclopèdies, himnes i textos funeraris**.

PETIT GLOSSARI DE SISTEMES D'ES- CRIPTURA ANTICS

Hieràtic : sistema d'escriptura de l'antic Egipte que permetia escriure amb més rapidesa, simplificant els jeroglífics mitjançant l'ús de signes.

Demòtic : sistema d'escriptura cursiva utilitzat a Egipte a partir del segle VII aC, que permetia una escriptura més àgil i contínua, amb signes enllaçats, i que servia per simplificar l'escriptura hieràtica.

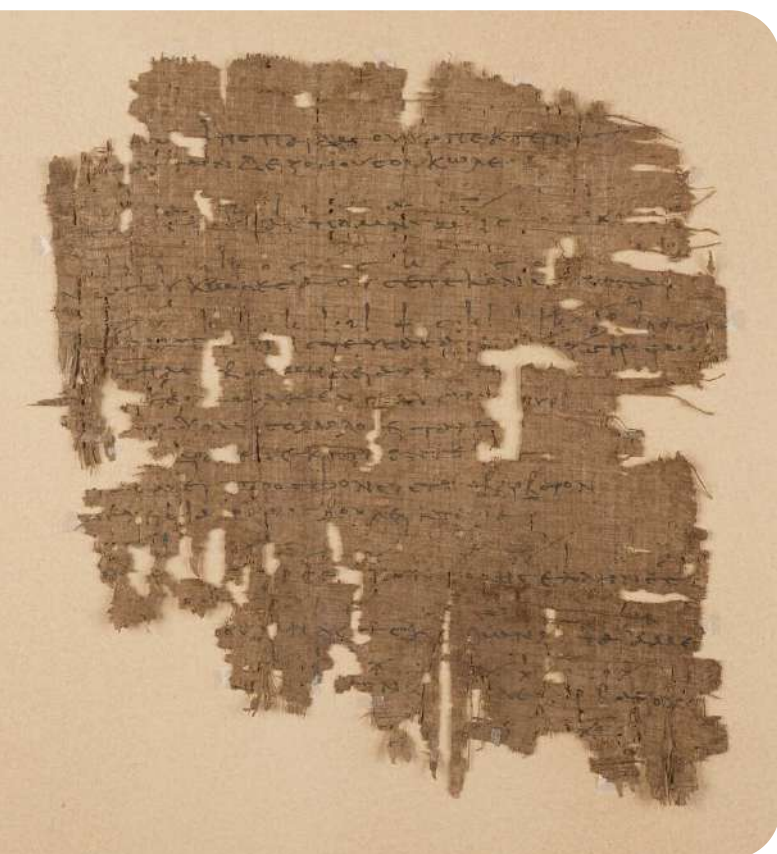
Copte : llengua i sistema d'escriptura derivat del demòtic, basat en l'alfabet grec, i antecendent directe de la llengua de l'Egipte actual.

PRESENTACIÓ DE L'OBRA NÚM. 2 :

Partitura de Medea de Càrcinos el Jove, en paper

De petites dimensions i redescobert fa uns vint anys dins d'un conjunt de papirs àrabs, coptes, demòtics i grecs, **aquest document és excepcional per a la història de la literatura i la música** (Fig. 6). El paper conserva 22 línies de text i notació musical, traçades amb precisió amb un còl·lam molt fi i tinta de carboni. **Es tracta d'una còpia acurada, realitzada per una mà experta i sense esmenes ni correccions visibles**, probablement obra d'un artista que recollia àries conegudes i peces de llüiment. **Aquest document testimonia la pràctica, a l'Egipte grecoromà, de copiar fragments del repertori clàssic, tant en l'àmbit textual com musical.**

En aquest cas, el fragment pertany a una tragèdia* **del segle IV aC**, titulada Medea* i composta per **Càrcinos el Jove***. La descoberta d'un paper musical és especialment rellevant, ja que, entre els centenars de milers de papirs grecs conservats, només poc més d'un centenar contenen fragments musicals. **Aquestes partitures constitueixen, per tant, una font clau per conèixer la música grega antiga, atès que no s'han conservat instruments ni tractats musicals d'aquell període.**

(Fig. 6) *Partitura de Medea de Càrcinos el Jove en paper, Egipte, 100–199 dC, paper, alç. 13 cm × ampl. 12 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.*

(Fig. 7) Papir literari, conegut com a papir *Didot*, Síria, 170–160 aC, papir, ampl. 107 cm × alç. 16,7 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

Es tracta d'un fragment de papir literari del **segle II aC**, descobert a **Memfis*** (Fig. 7). Escrit en grec, inclou diversos fragments de tragèdies i d'altres textos literaris. Entre aquests, destaquen vuit versos de *Medea*, una tragèdia d'Eurípides*, així com algunes línies dedicades al mite del rapte d'Europa*.

LA REPRESENTACIÓ DE LA MÚSICA A L'ART ANTIC

Des que en tenim constància, la música ha estat sempre present en la història de la humanitat, fins i tot abans de la invenció dels instruments musicals. En els seus inicis, es produïa mitjançant el picar de mans o l'ús de peces de fusta o pedres. Amb la incorporació del ritme, la pràctica musical es va codificar ràpidament i va adquirir un paper central en rituals dedicats als déus, celebracions dels poderosos i, amb el temps, en les expressions col·lectives del poble. **Els grecs van ser els primers a teoritzar sobre la música i a atorgar-li una importància fonamental, sovint superior a la de la poesia o la dansa.** El coneixement que tenim avui dia sobre la música grega prové de textos teòrics, d'obres de poetes i escriptors, així com de representacions figuratives, especialment en la ceràmica. **El paper central de la música en el món grec es fa evident en composicions com els Himnes dèlfics dedicats a Apol·lo o l'Oda a Afrodita, atribuïda a Safo, considerada la gran poeta lírica de la Grècia antiga.**

(Fig. 8) Safo va ser una poeta lírica grega nascuda a l'illa de **Lesbos**, al nord del mar Egeu. La seva poesia és gairebé íntegrament monòdica*, és a dir, concebuda per a una sola veu, i l'únic poema que ens ha arribat complet és el dedicat a Afrodita. **La major part de la seva obra es coneix gràcies a fragments de papirs descoberts al segle XIX**, en què la poeta parla sobretot del seu entorn proper, de la família i les amistats.

(Fig. 8) *James Pradier, Safo*, França, 1848, guix, alç. 41,6 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

Una altra obra que es pot relacionar amb la música és aquesta figurina d'una jove ballarina (Fig. 9). Descoberta a Atenes, a prop de la cova dedicada a Pan* i a les nimfes, aquesta terracota policromada podria representar una nimfa* (relacionada amb Pan) o una mènade* (associada a Dionís* o, fins i tot, a Afrodita). La vivacitat de la seva postura —amb el cap inclinat, el mantell tibant i el braç esquerre reculat— posa de manifest la voluntat de l'artista de captar l'energia i el moviment de la dansa.

(Fig. 9) *Figurina d'una jove ballarina*, coneguda com la ballarina Titeux, Grècia, 375–350 aC, terracota amb restes de policromia, alç. 21 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

DEL RIURE AL PLOR : L'EXPRESSIÓ DE LES EMOCIONS

Els poemes antics i medievals, tant si s'han conservat sencers com de manera fragmentària, reflecteixen els moviments de l'ànima i l'expressió de les emocions, **profundament lligades a les creences i pràctiques religioses de les societats antigues**. El mateix succeeix amb l'alegria, que tant en el món egipci com en el grec sovint tenia una dimensió col·lectiva. **A l'antic Egipte, la deessa Hathor*, divinitat associada a l'alegria, la música i la protecció maternal**, presidia les cerimònies i festivitats celebrades en el seu honor.

Entre els anys 2200 i 1900 aC, una dinastia local va retornar l'esplendor a la ciutat de **Biblos**, l'actual **Jbeil**, al Líban. Va ser en aquesta ciutat, dins el santuari dedicat a la gran deessa, on es van descobrir petites màscares d'or (Fig. 10) que la representen amb rostre humà i orelles de vaca, un dels seus atributs més característics.

(Fig. 10) *Màscara de la deessa Hathor en or*, Líban, 1200 aC–324 dC, or, alç. 12,8 cm × ampl. 11,6 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

SABIES QUE...?

Els temes universals de la pèrdua i del desamor també travessen la producció poètica femenina de la Mediterrània. Això s'observa a les col·leccions del Museu del Louvre a diverses representacions del dol, com ara Isis* plorant la mort d'Osiris*, els retrats funeraris que preserven la memòria dels difunts o els relleus funeraris procedents de Palmira (Síria) amb la inscripció Ai las!.

Aquest rar exemple d'escultura en terracota (Fig. 11) podria representar la deessa Isis plorant el seu germà i espòs Osiris. El gest de portar-se la mà al cap és un clar signe de lamentació* i correspon a un gest típic del dol en l'art egipci antic.

(Fig. 11) *Ploranera de terracota policromada*, Egipte, 1550–1425 aC, terracota, alç. 24,3 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

Un altre exemple el trobem en aquest relleu funerari de Palmira (Fig. 12), que representa el bust d'una dona vestida amb túnica i mantell, subjectat amb una fíbula* trapezoidal coronada per un cap de lleó. La figura es porta la mà a la galta com a signe d'aflicció*. En les commemoracions funeràries, els palmirencs utilitzaven aquest tipus d'estela individual amb un epitafi* que incloïa el nom del difunt, la seva ascendència i l'expressió ritual *Ai las!*.

(Fig. 12) *Ummayat, filla de Yarhai. Ai las!*, Síria, 100–200 dC, pedra calcària, alç. 53 cm x ampl. 43 cm x prof. 21 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

Considerades una de les expressions més refinades de l'escultura grega, aquestes petites figures policromades* eren objectes valuosos, utilitzats tant en temples com en espais domèstics, així com en contextos funeraris. Aquesta figurina representa una ploranera professional (Fig. 13), és a dir, una dona contractada per expressar el dol durant les cerimònies fúnebres.

(Fig. 13) *Figurina de Tanagra**, Grècia central, 600 aC, argila, alç. 18,5 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

EXPLORA MÉS ENLLÀ

Per aprofundir en el tema, poden utilitzar-se els exemples següents com a punt de partida (amb la possibilitat de cercar altres referències a l'aula) :

ENSEMBLE KÉRYLOS

L'Ensemble Kérylos, grup fundat l'any 1990 per Annie Bélis, interpreta música grega tal com es creu que sonava a l'antiguitat, a partir de la reconstrucció fidel dels instruments originals.

Enllaç : <https://www.kerylos.fr/>

- Es recomana proposar a l'alumnat escoltar una peça interpretada per l'Ensemble Kérylos.

ACTIVITAT DIDÀCTICA SUGGERIDA (9-15 ANYS):

Imagina i escriu un himne èpic dedicat a una deessa que triïs, inspirant-te en l'estil dels poemes de Safo.

- Recorda que un himne èpic és un poema que exalta una figura divina o heroica, tot destacant-ne les accions, les qualitats i els mèrits, sovint amb la finalitat de demanar-li un favor.

Material necessari : full A4, llapis i bolígrafs.

Fragment de referència - *Himne a Venus, de Safo*:

«Oh Venus immortal, entronitzada
en la bellesa radiant, filla de Zeus,
mestra en totes les arts de l'amor
i en les subtils trampes del desig.
Oh poder temible, davant teu m'agenollo:
allibera la meva ànima
del dolor que la travessa
i de la tristesa que l'opremeix.

Vine tu mateixa, com ja vas fer un dia,
quan vas escoltar el meu cant senzill
i vas abandonar el resplendor
del palau de Zeus,
arribant en un carro tirat per bells corsers (...)
I em vas dir, oh deessa temible:
vine una vegada més a alleujar el meu dolor (...)*

*Traducció lliure.

3. LES DONES A L'ANTIC EGIPTES, ENTRE SUBMISSIÓ I LLIBERTAT

Estàtua de Karomama, adoratriu divina d'Amon

A l'antiguitat, especialment durant el període faraònic (3100–30 aC), les dones egípcies gaudien d'**una posició gairebé igual a la dels homes, almenys des del punt de vista legal**. Podien **adquirir i administrar béns propis**, participar en la decisió sobre el seu matrimoni amb el pare, divorciar-se i, fins i tot, accedir a determinats estudis, com l'escriptura, la medicina o la cirurgia.

QUÈ ÉS UNA ESPOSA REIAL?

A diferència de la resta de la població, el faraó podia tenir diverses esposes. Entre elles, n'hi havia una que ocupava una posició destacada i rebia un títol específic: «esposa major» o «esposa reial». Aquesta figura era considerada una consellera del rei i era l'única que compartia determinats atributs simbòlics amb el faraó i amb les divinitats. A més, exercia un paper essencial en l'educació dels hereus al tron.

(Fig. 14) *Fragment d'un sudari pintat, Egipte, 1295–1069 aC, lli, alç. 25 cm × ampl. 21 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.*

SABIES QUE...?

A l'antic Egipte, algunes dones van arribar a ocupar càrrecs de gran poder, i fins i tot hi va haver una faraona, el rang més alt de l'Estat. A més, diverses esposes reials —com **Nefertari**, esposa del faraó **Ramsès II**, o **Nefertiti**, esposa del faraó **Akhenaton**— van exercir una influència política i diplomàtica destacada. Ara bé, s'exigia fidelitat a les dones mentre que els homes podien tenir diverses esposes sense cap conseqüència social.

PRESENTACIÓ DE L'OBRA NÚM. 3 :

Estàtua de Karomama, adoratriu divina d'Amon

A tota la conca mediterrània —a Egipte, però també a Grècia, al Líban, a Itàlia i fins i tot a Tunísia—, els grans santuaris acollien sacerdotesses, figures religioses femenines i fidels que manifestaven la seva devoció a la divinitat venerada. Algunes d'aquestes dones, com l'estàtua de bronze de **Karomama** (Fig. 15), formen part del conjunt d'obres més emblemàtiques del Museu del Louvre. Aquesta peça, adquirida l'any 1827 per la primera persona a desxifrar els jeroglífics, l'egiptòleg francès **Jean-François Champollion** (1790–1832), porta a la base una inscripció que revela la seva identitat: «Estimada d'Amon-Ra, ella és la seva esposa divina, l'adoratriu divina».

Aquesta obra, d'una gran qualitat tècnica, posa en relleu el paper fonamental de les dones que, al segle IX aC, **van contribuir a reforçar els vincles entre el poder reial i el clergat d'Amon***, en un context marcat per la divisió d'Egipte entre els anomenats «reis-sacerdots» del sud i els faraons del nord.

(Fig. 15) *Estàtua de Karomama, adoratriu divina d'Amon*, Egipte, 870 aC, bronze, alç. 64 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

SABIES QUE...?

Hi va haver un període a Egipte en què el faraó **Smendes**, d'origen incert i establert a la ciutat de Tanis, exercia el control del nord del país, mentre que el sud estava sota el poder dels grans sacerdots **d'Amon a Tebes***, que es proclamaven reis i acumulaven grans extensions de terres per reforçar la seva autoritat. En aquest context, algunes noies eren enviades a Tebes per esdevenir adoratrius divines d'Amon i, simbòlicament, esposes del déu. **Aquesta institució servia com a instrument polític per garantir l'autoritat dels faraons sobre els reis-sacerdots de Tebes.**

Aquest fragment de tauleta (Fig. 16) és **un testimoni dels intercanvis diplomàtics** entre les corts egípcia i hitita. El text fa referència al **matrimoni reial entre la filla del rei hitita* Hattusilis III** (1267–1237 aC) i el faraó Ramsès II (1301–1236 aC). Aquesta aliança matrimonial* es va formalitzar tretze anys després del tractat de pau signat arran de la batalla de **Qadesh***, cap al 1274 aC, que havia posat fi a diversos anys de conflicte entre els regnes hitita i egípcia. Escrit en accadi, aquest document **permet analitzar l'estatus de les dones — especialment de les dones estrangeres— a la cort egípcia, a través del fenomen dels matrimonis interdinàstics***.

(Fig. 16) *Tauleta fragmentària d'una carta de Ramsès II a Hattusilis III, en què s'evoca el matrimoni d'una filla del rei hitita* amb el faraó, Turquia, 1450–1190 aC, terracota, alç. 5,7 cm × ampl. 5,5 cm × prof. 2,4 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.*

LES ADORATRIUS DIVINES, GARANTS DEL PODER DEL FARAÓ

El títol d'«adoratriu» feia referència a **determinades sacerdotesses vinculades a la deessa Hathor** —equivalent egípcia d'Afrodita, deessa de l'amor— o **al déu Amon**, el culte del qual va adquirir una gran importància a la ciutat de Tebes, al sud d'Egipte. **Amb l'objectiu de dur a terme rituals específics o d'afavorir la fertilitat i el desig dels déus creadors, durant generacions es van escollir joves egípcies perquè es convertissin en esposes d'Amon.** Aquestes dones ocupaven un lloc clau dins el clergat tebà, ja que actuaven com a representants del poder reial en el principal centre religiós d'Egipte. **Gaudien d'un estatus gairebé diví i havien de romandre cèlibes tota la vida, simbòlicament unides al déu suprem. Vivien envoltades de cantores verges i participaven activament en les cerimònies i els rituals celebrats als santuaris.**

Aquesta escultura (Fig. 17) posa en relleu el **paper central de les dones en la religió de l'antic Egipte**, especialment en el culte a Amon durant aquest període. El títol d'«adoratriu», que podia recaure en **dones de diversos estrats socials, designava sacerdotesses dedicades al servei del déu, amb una autoritat religiosa destacada i una influència política rellevant.**

(Fig. 17) *Henoutideh, cantant d'Amon, Egipte, 1425–1400 aC, gres, alç. 102 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.*

EL LLOC DE LES DONES EN LES PARELLES BENESTANTS

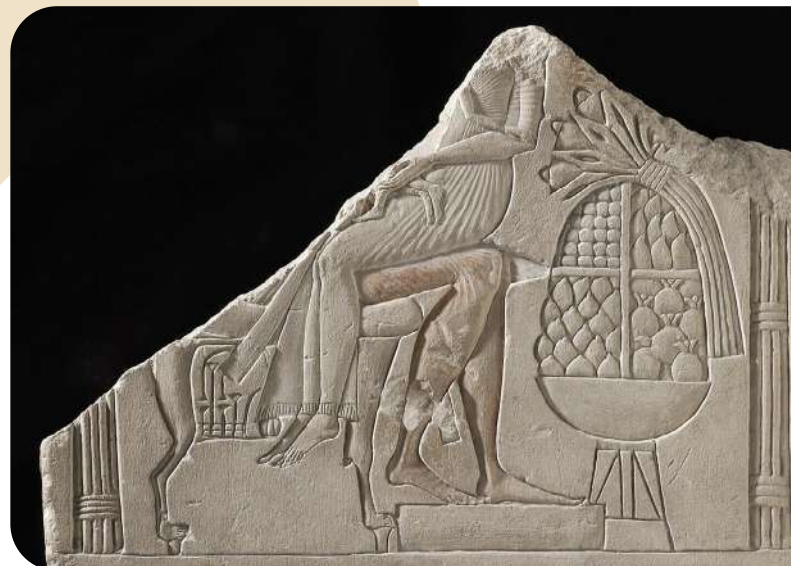
En l'àmbit domèstic, la dona exercia principalment el paper de mestressa de casa : s'encarregava de l'organització de la llar, de la gestió dels servents i, alhora, s'esperava que fos una companya exemplar per al marit, tot i que ell podia practicar la poligàmia.

En aquesta escultura (Fig. 18), l'home és representat **en moviment**, un recurs iconogràfic que tradicionalment indica que és ell qui realitza l'activitat productiva. Aquest detall es pot comparar amb l'estàtua de Karomama, que també es mostra en moviment tot i ser **una dona, fet que en subratlla la seva importància i el seu estatus excepcional**.

(Fig. 18) *Estàtua d'una parella*, Egipte, 2500–2365 aC, pedra calcària, alç. 52,8 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

Com moltes altres representacions de parelles que expressen afecte, aquest relleu esculpit (Fig. 19) mostra una escena de vida familiar i posa de manifest una certa idea d'equilibri i complicitat dins la parella reial.

(Fig. 19) *Akhenaton, Nefertiti i les seves filles*, Egipte, 1350–1330 aC, pedra calcària, alç. 24,7 cm × ampl. 34 cm × prof. 5,5 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

EXPLORA MÉS ENLLÀ

Per aprofundir en el tema, es poden utilitzar els exemples següents com a punt de partida (amb la possibilitat de cercar altres referències a l'aula) :

HATSHEPSUT

Hatshepsut (1508–1458 aC) **va ser l'única faraona d'Egipte**. Sovint és representada amb tots els atributs propis del faraó, com el faldellí i el postís (la barba falsa).

- Es recomana mostrar a l'alumnat una de les estàtues de Hatshepsut conservades al Museu del Louvre (núm. d'inventari E 11057) i descriure-la conjuntament, tot observant-ne els atributs i la postura.

NAWAL EL SAADAWI

Nawal El Saadawi (1931–2021) va ser una escriptora egípcia que va reflexionar sobre **l'evolució de la condició de les dones a la societat egípcia i és considerada una pionera de l'emancipació femenina al món àrab**.

- Es pot establir un vincle amb la seva novel·la semiautobiogràfica *Memòries d'una dona metgessa*, en què una jove egípcia dels anys cinquanta s'enfronta a la incomprensió familiar quan anuncia que vol estudiar medicina en lloc d'acceptar un matrimoni concertat i una vida dedicada exclusivament a la maternitat. A partir d'aquest moment, comença el seu esforç per fer realitat els seus somnis.

FAIROUZ

Fairouz (nascuda el 1934) **és una cantant libanesa, considerada una diva del món àrab** i coneguda amb els sobrenoms de «l'ànima àrab» i «l'ambaixadora del Líban a les estrelles». Procedent d'una família cristiana modesta de Beirut, es va fer famosa per la seva veu inconfusible, el seu carisma i les seves cançons breus i nostàlgiques, en què canta sobre la guerra, l'exili i el desig d'unitat.

- Es recomana escoltar a classe la cançó *Bhebbak ya Lebnan* (T'estimo, oh Líban), interpretada per Fairouz l'any 1973.

4. LA CIVITZACIÓ ETRUSCA, UNA CRUÏLLA CULTURAL

Sarcòfeg dels esposos

Considerada la **primera gran civilització itàlica anterior a Roma**, la civilització etrusca s'inicià a finals del **segle XII aC i es mantingué fins al segle I aC**. El seu territori s'estenia des de la plana del Po fins al golf de Salern, al sud d'Itàlia. **Els etruscs van saber aprofitar l'obertura de les rutes comercials, les aliances militars i la seva presència marítima per establir contactes amb altres civilitzacions de la Mediterrània**, com ara els grecs i els fenicis. Aquestes relacions van afavorir l'aparició de produccions artístiques, artesanals i religioses que esdevingueren un veritable encreuament de cultures.

UNA MICA DE GEOGRAFIA ?

Itàlic : terme que designa els pobles que van habitar la península Itàlica a partir del primer mil·lenni aC i que, des del segle III aC, van ser progressivament assimilats per Roma.

Plana del Po : extensa plana del nord d'Itàlia, on es troben ciutats importants com Torí, Milà o Pavia.

Golf de Salern : part del mar situat a la costa sud-occidental d'Itàlia.

Fenícia : antiga civilització formada per ciutats-estat independents que s'estenia pel territori de l'actual Síria, el Líban i el nord d'Israel.

Apúlia: nom antic de l'actual regió de la Pulla, al sud d'Itàlia.

Mapa d'Itàlia: l'expansió del món etrusc.
© National Geographic

PRESENTACIÓ DE L'OBRA NÚM. 4 :

Sarcòfeg dels esposos

L'any 1845, el gran colleccionista d'antiguitats i d'obres d'art Giampietro Campana va descobrir aquest sarcòfag (Fig. 20) a la necròpolis etrusca de Cerveteri*, al nord-oest de Roma. Aquesta peça és una mostra destacada del domini tècnic dels etruscs en la cocció de l'argila. El sarcòfag representa una parella difunta que s'abraça afectuosament mentre participa en un banquet reclinat.

(Fig. 20) *Sarcòfag dels esposos*, Itàlia, 520–510 aC, argila vermella, alç. 114 cm (amb tapa) × ampl. 194 cm × prof. 74 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

UN BANQUET RECLINAT ?

Aquesta pràctica aristocràtica del segle VII aC, originària de Grècia i del Pròxim Orient, va ser adoptada posteriorment pels romans. En el món etrusc, va experimentar un canvi signifiicatiu: a diferència de les dones gregues, les dones etrusques participaven als banquets al costat dels seus marits. **Els banquets tenien una gran rellevància social, ja que constituïen espais de trobada on s'establien aliances, es reforçaven les relacions entre famílies i se celebraven moments importants de la vida col·lectiva, com festes, aniversaris, casaments o rituals funeraris.**

SABIES QUE...?

Giampietro Campana (1809–1880) va ser un destacat burgès romà de la primera meitat del segle XIX. Banquer del papat i apassionat colleccionista d'art italià, també va ser conegut per diverses pràctiques fraudulentas, com el robatori i la falsificació d'obres d'art.

De disseny etrusc i concebuda per barrejar-hi vi i aigua, aquesta cràtera (Fig. 21) posa en relleu el diàleg amb l'art grec, ja que les cràteres eren objectes característics dels banquets grecs, i alhora representa el mite d'Europa. La peça il·lustra els intercanvis culturals entre diferents civilitzacions. **Segons la mitologia grega, el personatge d'Europa —una princesa de Fenícia (l'actual Líban)— apareix al segle VII aC, quan Zeus la sedueix transformant-se en un brau.**

(Fig. 21) *Cràtera, el rapte d'Europa*, Apúlia, c. 360 aC, argila, alç. 48 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

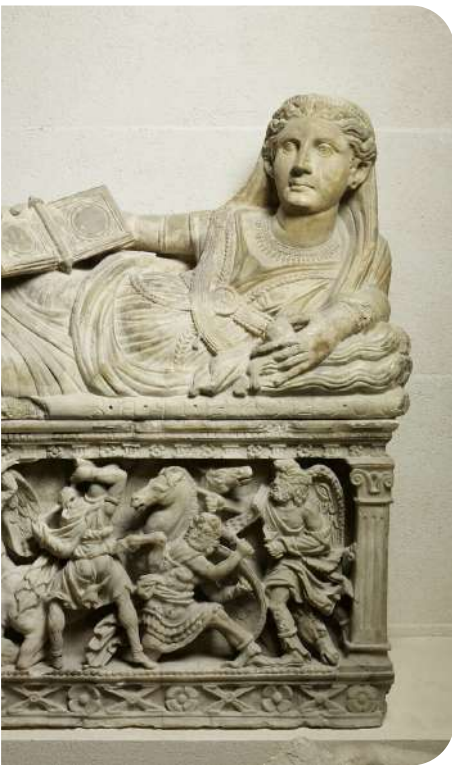
La cràtera que es mostra aquí (Fig. 22) és d'origen grec, fet que posa de manifest el diàleg existent entre les cultures grega i etrusca. En aquest cas concret, l'obra exemplifica el procés conegut com a transferència tecnològica*.

(Fig. 22) *Cràtera*, Apúlia, c. 460 aC, argila, alç. 37 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

EL + DE LES DONES ETRUSQUES

Les dones etrusques gaudien d'una llibertat d'acció molt superior a la de les seves contemporànies gregues o romanes. Tot i que continuaven subordinades* als seus marits i mai no van arribar a governar al món etrusc, podien dur a terme activitats vetades en altres societats antigues: sortir lliurement, participar en banquets (una pràctica reservada a les elits aristocràtiques), assistir als jocs, intervenir en la vida política, exercir funcions sacerdotals i consumir vi. A més, les dones etrusques eren considerades lliures per dret propi, fet que els atorgava un estatus jurídic més favorable que el de les dones de la resta del Mediterrani. **Davant l'absència de fonts literàries etrusques, és sobretot el material arqueològic* descobert en excavacions de tombes i necròpolis etrusques el que testimonia el prestigi social particular de les dones.**

La peça presentada és una **urna cinerària*** (Fig. 23), **molt habitual tant en l'àmbit funerari grec com en l'etrusc**. Destinada a contenir les cendres del difunt, està decorada amb un relleu a la cara frontal i una efígie del personatge representat a la tapa. Aquesta urna mostra **Larthi Ceicnei Prenthrei**, una dona de vint-i-cinc anys, adoptant una **postura tradicionalment masculina —la d'un home reclinat en un banquet— i sostenint un llibre, un símbol que indica que havia rebut una certa educació.**

(Fig. 23) *Mestre de Mirtíl, tapa d'urna*, Itàlia, alabastre, 175–150 aC, alç. 48 cm × ampl. 79 cm × prof. 33 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

L'HERÈNCIA ETRUSCA EN LA CULTURA ROMANA

Caracteritzada per un estil de vida **refinat i per una gran destresa tècnica** —com demostren l'artesania, el coneixement dels metalls i de les pedres precioses, l'arquitectura i el patrimoni—, la cultura etrusca va deixar un llegat extraordinari que va influir profundament en la Roma antiga. **Els etruscs van ser assimilats progressivament per l'Imperi romà entre els segles IV i I aC. Coneguts com a navegants hàbils i artesans destres, van saber conservar la seva pròpia identitat cultural alhora que integraven obres, cultes i pràctiques procedents d'altres zones del Mediterrani.** Aquest llegat excepcional va ser, de fet, assumit pels romans: no només alguns dels seus atributs es van convertir en símbols del poder romà —com la cadira curul, els fasces dels lictors, la toga o la bulla—, **sinó que també van adoptar les mateixes divinitats que els etruscs, tot canviant-ne simplement el nom o algunes de les seves característiques.**

SÍMBOLS DEL PODER ROMÀ

Cadira curul : d'origen etrusc, aquesta cadira va esdevenir un dels principals símbols de poder a Roma. Inicialment reservada als magistrats, sota l'emperador August (63 aC–14 dC) va passar a formar part dels atributs imperials.

Fasces dels lictors: destrat envoltada per un feix de vares de fusta utilitzada a l'antiguitat. Era un objecte simbòlic i també un instrument de càstig, portat pels lictors (funcionaris públics) davant de determinats magistrats romans.

Toga : gran peça de tela de llana, sense costures, que els ciutadans romans portaven damunt la roba en època antiga.

Bulla: penjoll rodó, d'or en el cas de les famílies riques o de cuir a les famílies més humils, que es duia a la Roma antiga com a amulet protector.

ALGUNS EXEMPLES :

Venus* és una divinitat romana que comparteix les característiques de **Turan***, la seva equivalent en el món etrusc (deessa de l'amor, la bellesa, la fertilitat i la salut), fet que **evidencia la proximitat entre ambdues cultures**.

(Fig. 24) *Venus de Milo*, Grècia, segle II aC, marbre, alç. 204 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

Esposa de l'emperador **August** (63 aC–14 dC), **Lívia** (58/59 aC–29 dC) apareix representada aquí com a **Ceres** (Fig. 25), la deessa romana de l'agricultura, la collita i la fertilitat, equivalent de la deessa grega **Demèter**. August va convertir l'esterilitat de la seva unió en una **eina de propaganda destinada a exaltar el model de la matrona romana** —casta, virtuosa i confinada a l'àmbit domèstic. **Primera emperadriu divinitzada*** després de la seva mort, Lívia fou presentada com l'exemple de bona esposa, després de cinquanta-dos anys de matrimoni.

(Fig. 25) *Estàtua de Lívia com a Ceres*, Itàlia, 25–50 dC, marbre, alç. 199 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

Júlia Domna (160–217 dC), emperadriu romana d'origen siriana, apareix aquí esculpida amb l'aparença d'una sacerdotessa d'Isis* (Fig. 26), una deessa egípcia el culte de la qual es va estendre a Roma a partir del segle I dC. **Aquesta escultura ofereix un contrapunt a la relegació de les dones a l'àmbit domèstic i a la pèrdua del seu poder polític**. Júlia Domna va exercir un paper polític rellevant com a emperadriu, a més de ser considerada una deessa.

(Fig. 26) *Júlia Domna*, Grècia, 193–209 dC, marbre, alç. 202 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

EXPLORA MÉS ENLLÀ

Per aprofundir en el tema, es poden utilitzar els exemples següents com a punt de partida (amb la possibilitat de cercar altres referències a l'aula) :

CHRISTINE DE PIZAN

Christine de Pizan (1364/1365–1430) va ser una poeta medieval considerada **la primera autora francesa que va aconseguir viure de la seva escriptura**. Va redactar textos en què exalçava les virtuts de Tanaquil, una noble etrusca que va viure al segle VI aC.

- Es recomana llegir a l'aula un fragment de *La Cité des dames* (La ciutat de les dames), com ara el capítol 45, en què **Christine de Pizan** es refereix a **Tanaquil** —també anomenada Gaia Caecilia— com una dona digna d'elogi, intel·ligent i perspicax, així com virtuosa, lleial i bondadosa, presentada com a model a seguir per les dones romanes.

BAYA

Baya (1931–1998) va ser una pintora algeriana que es va formar al Museu de Belles Arts d'Alger. **Les dones i la seva representació** constitueixen el tema central de la seva obra, sovint envoltades de flors, objectes quotidians, instruments musicals, mobiliari o fruits.

- Es recomana mostrar a l'alumnat una de les obres de Baya (per exemple, Conte 1: *La dame dans sa belle maison* [Conte 1: La dama a la seva bella casa], 1947, guaix sobre paper, 24 × 31 cm, Aix-en-Provence) i convidar-los a descriure els colors i les emocions que els suggereix la pintura.

A marble statue of a young woman, Kore, from Auxerre. She has long, wavy hair and is wearing a long, patterned dress. Her right hand is raised to her chest, and her left arm is at her side. The statue is set against a dark background.

5. ELS ORÍGENS DE L'ESCUPTURA GREGA

Kore, la Dama d'Auxerre

Tot i que s'han conservat pocs originals de l'escultura grega, el conjunt d'obres originals, fragments i còpies que han arribat fins als nostres dies és suficient per fer-nos una idea tant de la seva qualitat com de la seva importància quantitativa.

SABIES QUE...?

Abans del 650 aC no es realitzaven escultures de pedra a escala humana. Va ser justament en aquest període quan el faraó **Psamètic I** (664–610 aC) va permetre que dos grups de grecs s'establissin a la vora del riu Nil. Va ser aleshores que **els grecs van aprendre l'art de l'escultura monumental en pedra dels egipcis**, tot i que van utilitzar materials diferents: calcària i marbre —més accessibles a Grècia— en comptes de la porfiritita i la granodiorita, preferides pels egipcis.

L'ART GREC

El primer gran període de l'art grec dedicat a l'escultura és el període arcaic*. En aquesta època es va desenvolupar l'anomenat estil dedàlic, que pren el nom de l'arquitecte **Dèdal**, a qui els grecs atribuïen la invenció del laberint on va ser empresonat el **Minotaure***. Les obres d'aquest període es caracteritzen per **un rostre allargat i triangular, ulls ametllats i un pentinat d'influència egípcia** —sovint en forma de perruca triangular—, trets que s'observen tant en el kouros o curos (estàtua d'un jove nu, amb cabells llargs i musculatura ben definida) com en la **seva contrapart femenina, la kore o cora** (estàtua d'una dona vestida, dreta amb les cames juntes i que sosté una ofrena destinada a una divinitat).

ELS DIFERENTS TIPUS DE PEDRA

Porfiritita : roca ígnia (formada quan el magma volcànic es refreda i solidifica), molt dura, amb cristalls de feldespat visibles i de coloració porpra, rogenca, grisosa o marronosa. A l'antic Egipte era considerada un símbol de longevitat. **Granodiorita** : roca ígnia cristal·lina, amb una composició intermèdia entre el granit i la diorita, de tonalitat gris rosada. **Calcària** : roca sedimentària, tova i fàcil de treballar, àmpliament utilitzada pels escultors tant de l'antic Egipte com de la Grècia antiga.

PRESENTACIÓ DE L'OBRA NÚM. 5 :

Kore, la Dama d'Auxerre

La Dama d'Auxerre (Fig. 27), escultura grega de pedra calcària del segle VII aC, **és una obra mestra de l'art grec d'estil dedàlic**. Representa una dona vestida amb una túnica llarga i cenyida* a la cintura amb un cinturó ample, mentre que el seu pentinat evoca clarament la moda egípcia. **L'estàtua presenta un aspecte rudimentari, tot i que encara s'hi conserven algunes restes de pigment vermell al tors. Sabem, però, que originàriament era policromada, ja que encara es poden distingir les línies incises preparatòries de la decoració pictòrica avui desapareguda.** El seu estil la situa al centre dels intercanvis artístics entre Egipte, d'una banda, i l'art **ciclàdic***, de l'altra, fet especialment visible en **la frontalitat de la figura** i en **el pentinat imponent**, ambdós d'influència egípcia.

(Fig. 27) *Kore, la Dama d'Auxerre*, Grècia, c. 630 aC, calcària, alç. 75 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

MITES I FIGURES FEMENINES

La descoberta de les estatuetes ciclàdiques* es remunta a començaments del segle XIX. La majoria estan esculpides en marbre i representen figures femenines nues, molt estilitzades i de formes estretes, en què el nas sovint és l'únic element destacat en relleu. **Es creu que aquestes representacions femenines, de formes opulentes* i clarament estereotipades*, produïdes a l'arxipèlag grec de les Cíclades durant l'edat del bronze antic (3200–2400 aC), van tenir un paper fonamental en la vida religiosa* de l'època.** Probablement s'utilitzaven en contextos rituals, ja fos per acompanyar els difunts, facilitar els ritus de pas o protegir simbòlicament l'àmbit domèstic. **A falta d'una denominació més precisa, aquestes figures s'han qualificat d'ídols, tot i que la seva funció exacta continua sent objecte de debat.**

Considerat la **Mona Lisa de l'art ciclàdic** (Fig. 28), aquest cap d'ídol és una de les peces més emblemàtiques del Museu del Louvre i va exercir una influència notable sobre artistes d'**avantguarda del segle XX com Picasso, Modigliani o Brancusi**. Imponent per la seva escala i colpidor per la seva puresa* formal i superfície polida, aquest cap —que sens dubte havia estat originàriament policromat (maquillatge, tatuatges, etc.)— **evoca tant els orígens de l'escultura grega com el culte a les divinitats femenines associades a la fertilitat.**

(Fig. 28) *Cap de Keros*, Grècia, 2630–2400 aC, marbre, alç. 27 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.*

Les esteles de Tanit, en canvi, estan molt millor documentades. El Departament d'Antiguitats del Pròxim Orient del Museu del Louvre en conserva més de 1.420, procedents majoritàriament de **Cartago** (Tunísia), que testimonien la civilització púnica* desenvolupada durant l'edat del ferro (entre el 800 aC i finals del segle I dC). **Àmpliament documentada a Tunísia i també en diversos centres de la regió siropalestina,** aquesta producció estava dedicada a Tanit, deessa púnica i númida* de la fertilitat, **simbolitzada per un triangle coronat per una línia horitzontal i, al damunt, un cercle.**

Aquesta estela púnica (Fig. 29) està ornamentada amb **motius gravats o en relleu** i incorpora una inscripció que identifica l'oferent*, n'especifica **la genealogia i invoca les divinitats tutelars* de Cartago** : la deessa Tanit — encarregada de garantir la fertilitat, els naixements i el creixement, i associada a la bellesa femenina — i el déu **Baal Hammon***. Representada a través de formes geomètriques —el triangle i el cercle—, Tanit apareix sostenint un caduceu* amb la mà esquerra i dominant la figura d'un dofí en moviment. **Aquesta peça constitueix un dels testimonis materials més significatius d'un culte que, encara avui, continua plantejant nombrosos interrogants als investigadors.**

(Fig. 29) *Estela de Tanit*, Tunísia, 200–0 aC, calcària, alç. 56 cm × ampl. 19,5 cm × prof. 7,5 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

EL COLOR EN L'ART ANTIC : EMBELEIR ESTÀTUES I PERSONES

Igual que els egipcis, els grecs decoraven parcialment o totalment les seves obres escultòriques. Era habitual, doncs, que les figures esculpides, especialment les femenines, s'enriquessin amb elements de metall (per als cabells i les pestanyes), incrustacions* de vidre, iveri o pedres de colors (sobretot als ulls), així com amb pintura aplicada als trets facials i a la indumentària. Les estàtues femenines sovint es completaven amb joies (arracades, diademes, collarets o braçalets), mentre que les estàtues d'atletes i guerrers s'equipaven amb objectes com corones, llances, escuts o espases.

Les estàtues de **Sepa** i de la seva esposa **Nesa** (Fig. 30) es troben entre les representacions egípcies més destacades de notables* a mida natural, realitzades en una època en què aquest privilegi estava reservat gairebé exclusivament als faraons. Representada en una actitud estàtica i vestida amb una túnica cenyida que ressalta la zona púbica* —i, per extensió, la seva dimensió fèrtil i maternal—, la figura transmet una imatge idealitzada i intemporal de joventut. Les restes de pigment verd evidencien l'ús de maquillatge elaborat a partir de pols de malaquita* molta, conegut com a kohl.

(Fig. 30) *Estàtua de Nesa*, Egipte, 2700–2620 aC, calcària, alç. 154,5 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

Aquesta escultura representa **Polímnia** (Fig. 31), musa grega de l'eloqüència i la retòrica*. Tot i que presenta una repintura moderna* al tòrus* i a la columna, la figura conserva nombroses restes de la policromia original : vermell als cabells, als llavis i a les parpelles; tons rosats al vestit i als ulls; i restes de blau egipci, antigament aplicat a la indumentària. Aquesta obra permet abordar la qüestió de la policromia en l'escultura antiga i qüestiona la imatge, encara molt estesa, de l'escultura clàssica com a intrínsecament blanca.

(Fig. 31) *Musa, Àsia Menor*, 100 aC, argila, alç. 30 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

El color a l'escultura antiga planteja la qüestió del maquillatge a la vida quotidiana, ja que les escultures eren una extensió de **les creences i de les pràctiques socials del seu temps**.

Aquesta copa de base buida (Fig. 32), està coronada per un cos troncocònic* sobre el qual es representa en relleu un rostre femení. Els ulls, les celles —unides al centre— i els tres flocs de cabell pentinats en forma de rínxol sobre el front i les galtes, han estat realitzats amb un **vernís negre***.

(Fig. 32) *Copa amb rostre femení*, Síria, 1200–1150 aC, terrissa, alç. 16,2 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

SABIES QUE...?

A Mesopotàmia, el maquillatge era utilitzat tant per homes com per dones, tot i que de manera **més habitual per dones**. Les representacions figuratives —especialment quan se'n conserven restes de policromia— testimonien un **ús regular del maquillatge, sobretot en l'àmbit de les corts reials**.

Aquest mirall consisteix en un disc amb dues cares : **una de reflectant i una altra decorada amb una escena mitològica**, emmarcada per diverses línies concèntriques* gravades. S'hi representa **Leda** asseguda sobre una roca, amb un cigne davant seu, d'ales desplegadas, que recolza una de les potes sobre els seus genolls. Aquesta iconografia remet al mite en què el déu **Júpiter** es converteix en un cigne per seduir una jove i bella mortal. **L'al·lusió a la bellesa femenina concorda plenament amb la funció d'aquest objecte de tocador especialment luxós, molt estès a la Campània*** als inicis de l'Imperi romà.

(Fig. 33) *Mirall amb la representació de Leda i el cigne*, Itàlia, 25 aC–50 dC, plata, alç. 28,8 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

EXPLORA MÉS ENLLÀ

Per aprofundir en el tema, es poden utilitzar els exemples següents com a punt de partida (amb la possibilitat de cercar altres referències a l'aula) :

AMEDEO MODIGLIANI

Amedeo Modigliani (1884–1920) **va ser un artista italià del segle XX.** La seva obra sovint s'ha relacionat amb la influència de l'art ciclàdic, redescobert a començaments del mateix segle. Aquesta influència es manifesta en l'ús de formes simplificades i estilitzades, caps ovalats o en forma d'ou, i trets facials deliberadament depurats.

- Es recomana mostrar a l'alumnat una pintura femenina de Modigliani —com *Jeanne Hébuterne amb un barret gran* (1918, oli sobre tela, col·lecció privada)— i comparar-la amb els ídols ciclàdics conservats al Museu del Louvre.

ZHANG YUNYA

Zhang Yunyao (nascut el 1985) és un artista contemporani xinès que ha realitzat una interpretació personal del famós *Cap de Keros*.

- Es recomana mostrar a classe una obra de Yunyao inspirada en l'art ciclàdic —com *Study in Two Heads* (Inceptions), 2021, llapis, llapis de colors i pastel sobre feltre, 227 × 175 cm— i convidar l'alumnat a descriure'n les formes, els materials i les sensacions que transmet.

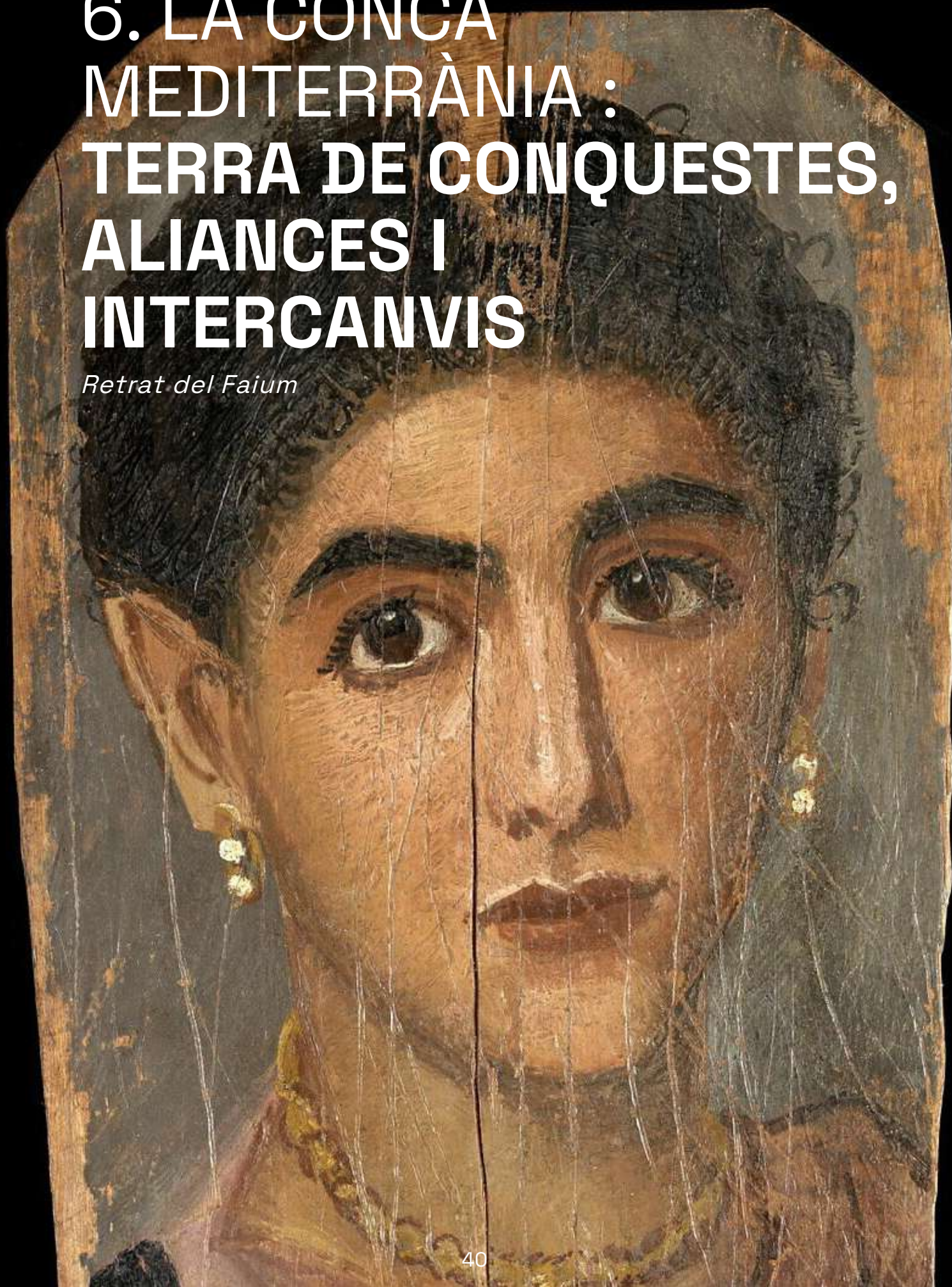
ACTIVITAT DIDÀCTICA SUGGERIDA (6-15 ANYS) :

Descarregueu un dibuix en blanc i negre de la Dama d'Auxerre, imprimeu-lo i demaneu a l'alumnat que imagini la decoració del vestit, així com els colors dels cabells i del maquillatge. Un cop finalitzada l'activitat, es pot mostrar a la classe la proposta de restitució cromàtica realitzada per la Universitat de Cambridge (disponible en línia).

Material necessari : impressora, fulls DIN A4, retoladors i llapis de colors.

6. LA CONCA MEDITERRÀNIA : TERRA DE CONQUESTES, ALIANCES I INTERCANVIS

Retrat del Faium

Mapa de l'Imperi romà a finals del segle I aC.
 ©Secrétariat Général pour l'administration du Ministère des armées (Secretaria General per a l'Administració del Ministeri de les Forces Armades de França).

Després de conquerir la península Itàlica cap al **segle III aC**, arran de la victòria en la Segona Guerra Púnica, **Roma va ampliar progressivament la seva influència per tota la conca mediterrània fins a exercir-ne el control gairebé total a finals del segle I aC**. A través de la fundació de nombroses colònies* —des de Sicília fins a Hispània, i del nord d'Àfrica fins a Britània—, l'Imperi romà va consolidar la seva presència arreu del territori i va assolir el seu moment de màxima esplendor sota el regnat de **l'emperador Trajà** (98–117 dC).

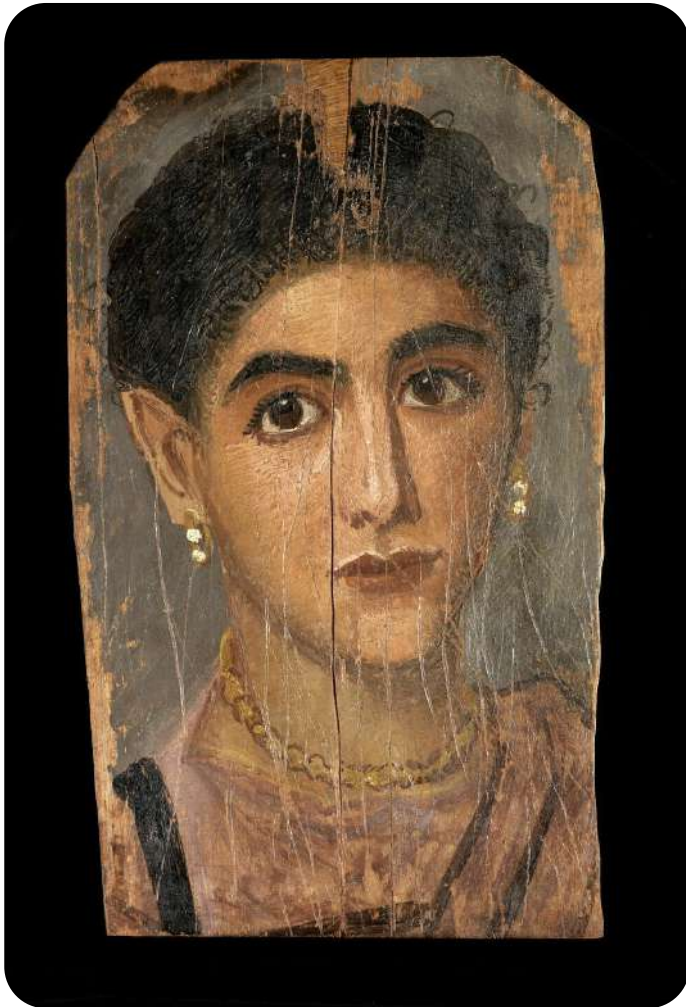
En aquest període, l'Imperi englobava pobles i territoris molt diversos, que es van anar **integrant al voltant d'una mateixa cultura romana**. Aquest procés, conegut com a **romanització**, va comportar l'adopció de maneres de viure, llengua, cultura, arquitectura —com ara temples, fòrums, termes o amfiteatres— i pràctiques religioses comunes.

SABIES QUE...?

Dins l'Imperi, les dones gaudien d'algunes llibertats, tot i que no eren iguals als homes. Pertanyien a la classe social del marit, eren considerades legalment menors d'edat i estaven sota la tutela del pare o del cònjuge. **Cal destacar, però, que les dones casades eren més respectades que les altres, ja que se les considerava les responsables de la llar.**

PRESENTACIÓ DE L'OBRA NÚM. 6 :

Retrat del Faium

Els retrats del Faium deuen el seu nom a la regió on van ser descoberts, una província agrícola i militar especialment pròspera durant l'ocupació romana d'Egipte. Aquest retrat pintat sobre fusta (Fig. 34), realitzat en vida de la persona representada, substituïa la tradicional màscara funerària egípcia per una efígie col·locada directament sobre la mòmia. Integrats en un conjunt d'obres excepcionalment ben conservades gràcies al clima sec d'Egipte, **aquests retrats constitueixen alguns dels exemples més antics de pintura de retrat que s'han conservat de l'antiguitat.**

(Fig. 34) *Retrat del Faium*, Egipte, 117-138 dC, fusta de til·ler, alç. 33 cm × ampl. 20 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

Aquest tipus de representació mostra membres de les classes mitjanes i altes de la societat egípcia —individus d'origen grec o egipci— que, tanmateix, apareixen vestits i **pentinats segons la moda romana**, amb la clenxa al mig i les orelles descobertes. Així, combinant la tradició funerària egípcia (les mòmies), l'herència pictòrica grega (el naturalisme*) i **els codis estètics romans, aquests retrats il·lustren la fusió* de cultures pròpia de l'Egipte postalexandrí***.

ENFRONTAMENTS QUE PROPICIEN TROBADES

Entre les nombroses ciutats mediterrànies que van ser progressivament assimilades per l'Imperi romà, podem destacar el cas de **Palmira**. Situada al nord-oest del desert sirian, l'**oasi* de Palmira va assolir el seu moment de màxima esplendor en l'època grecoromana**. Antic nucli estratègic* d'un gran imperi, Palmira va ser integrada a l'Imperi romà cap a l'any 19 aC, com a part de la província romana de Síria. Aquesta integració explica l'adopció de nombrosos elements romans a **Palmi: places comercials, columnates*, temples, teatres i termes**. **La influència hi va ser, doncs, indiscutible, tant en la vida quotidiana com en les pràctiques culturals i religioses, tal com ho testimonien molts retrats funeraris palmirians.**

El Retrat de Palmira (Fig. 35) il·lustra l'**abast de l'Imperi romà** i la diversitat de cultures sobre les quals exercia el seu poder. **El format mateix del retrat —un bust tallat a l'alçada de la cintura— és aliè a la tradició artística del Pròxim Orient** i, en canvi, propi de l'art romà. Tanmateix, el personatge hi apareix representat segons els codis palmirians, amb una estricta frontalitat* característica d'aquesta cultura.

(Fig. 35) *Retrat de Palmira*, Síria, 200–300 dC, calcària, alç. 52 cm × ampl. 58 cm × prof. 21 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

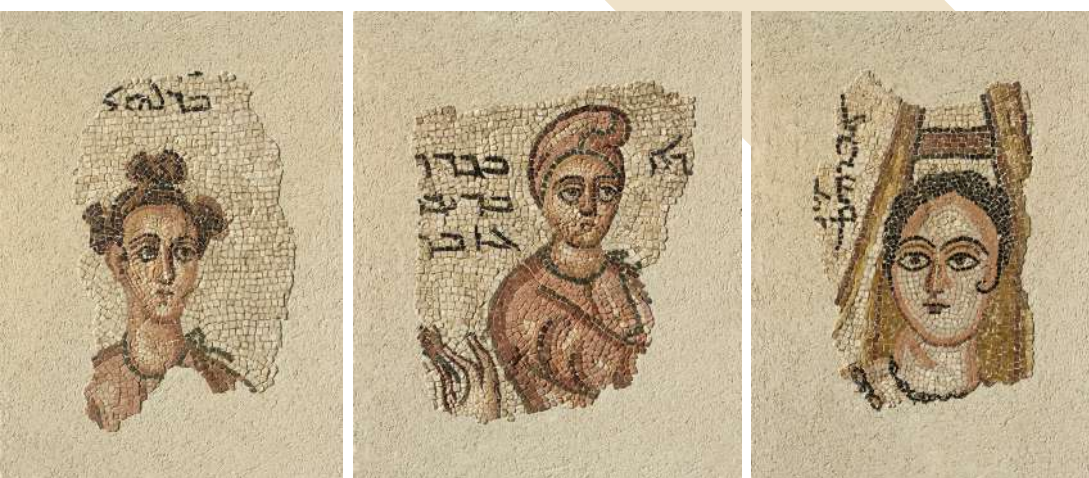
Aquesta cullereta de maquillatge (Fig. 36) posa de manifest que les pràctiques d'higiene i de cura del cos eren similars arreu de la conca mediterrània, més enllà de les diferències culturals o polítiques.

(Fig. 36) *Cullereta de maquillatge*, Mediterrani oriental, 1550–1425 aC, fusta, alç. 22 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

LA MEDITERRÀNIA SOTA EL DOMINI ROMÀ

En el marc del seu domini imperial sobre la Mediterrània, que es va prolongar fins al segle III dC, **Roma va impulsar una progressiva unificació dels territoris mitjançant el procés conegut com a «romanització».** Això significava que els habitants de l'Imperi romà podien gaudir dels avantatges de l'autoritat romana —i, sobretot, de la pau— sempre que les elits locals adoptessin els valors, els costums i la cultura de Roma. La conquesta romana va afavorir igualment una intensificació dels intercanvis culturals i lingüístics a bona part de la Mediterrània, especialment a la seva banda occidental. Després de la caiguda de l'Imperi romà l'any 476 dC, aquest procés de transmissió cultural va ser continuat per l'Imperi bizantí*, que el va desenvolupar principalment a la Mediterrània oriental.

(Fig. 37–39) *Fragments de mosaics*, Turquia, d'esquerra a dreta, 200–400 dC i 100–300 dC, pedra. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

Aquests diferents retrats funeraris (Fig. 37–39) **il·lustren el diàleg entre cultures** i posen de manifest la permeabilitat* de les representacions i de les pràctiques artístiques.

Aquest relleu* (Fig. 40) representa un home —el difunt— reclinat sobre un llit de banquet, mentre participa en un banquet acompanyat de la seva esposa, que seua al seu costat damunt uns coixins. **El banquet constitueix un element central de la iconografia funerària* de Palmira, una pràctica incorporada del món grecoromà.** Aquesta obra posa de manifest tant l'**abast territorial de l'Imperi romà com la permeabilitat de les cultures en els ritus i les formes de representació.** Alhora, presenta clares afinitats amb els retrats del Faium pel que fa a l'estil, l'ús del maquillatge i la joieria.

(Fig. 40) *Relleu funerari de Palmira*, Síria, 200–250 dC, calcària, alç. 43 cm × ampl. 63 cm × prof. 18 cm. París, Museu del Louvre. ©RMN-Grand Palais.

EXPLORA MÉS ENLLÀ

Per aprofundir en el tema, es poden utilitzar els exemples següents com a punt de partida (amb la possibilitat de cercar altres referències a l'aula):

SAMIA HALABY

Samia Halaby (nascuda el 1936) és **una pintora abstracta palestina**. La seva obra combina la influència de l'abstracció europea amb referències a les tradicions pictòriques del seu país d'origen. Aquesta síntesi permet establir paral·lelismes amb els processos d'intercanvi cultural tractats en aquest apartat. La seva pràctica artística s'inspira tant en la natura com en la història de l'art, des de l'arquitectura islàmica fins a l'avantguarda soviètica.

- Es recomana mostrar a l'aula una obra de Samia Halaby (com *New York*, 1978, 61 × 61 cm) i comentar-la amb l'alumnat, tot analitzant-ne la composició, els colors, les sensacions que transmet, la relació amb el títol i les emocions que desperta.

MARGUERITE YOURCENAR

Marguerite Yourcenar (1903–1987) va ser la primera dona escriptora elegida membre de l'Académie Française, un reconeixement que va arribar especialment gràcies a la seva obra *Mémoires d'Hadrien* (Memòries d'Adrià), publicada el 1951. En aquesta novel·la històrica, Yourcenar recrea els viatges i el pensament de **l'emperador Adrià** (76–138 dC) en el context de la seva dominació de la conca mediterrània, i ofereix una reflexió profunda sobre el poder, la curiositat intel·lectual i els intercanvis entre cultures, temes estretament vinculats als continguts d'aquesta secció.

- Es recomana llegir a classe un fragment de *Memòries d'Adrià* —per exemple, el paràgraf del capítol «Saeculum Aureum» que comença amb «El vaig mantenir al meu servei després que els altres haguessin marxat (...)» i acaba amb «La seva veu era fluixa, i el seu grec tenia l'accent d'Àsia», per analitzar-ne el llenguatge, el context històric i la mirada cultural que proposa l'autora.

ACTIVITAT DIDÀCTICA SUGGERIDA (6-16 ANYS) :

Imprimiu en color la meitat d'un retrat del Faium en un full DIN A4 i proposeu a l'alumnat que completi la imatge. L'activitat consisteix a continuar el retrat a partir de les línies, els colors i les formes visibles, tot imaginant com podria ser la part que falta. Enllaç: Retrat del Faium (feu clic a la icona amb una fletxa cap avall, situada a la dreta de la imatge, per descarregar l'obra).

Material necessari : impressora, fulls DIN A4, retoladors i llapis de colors.

GLOSSARI

El glossari defineix els termes marcats amb un asterisc (*) en l'ordre en què apareixen al text.

1. MESOPOTÀMIA, BRESSOL DE LA CIVILITZACIÓ

Ciutat-estat : en l'antiguitat, territori independent governat per un sobirà; és el precedent de les ciutats actuals. **Sumeri** : poble que va viure al sud de Mesopotàmia entre el 4100 i el 1750 aC. **Gran sacerdotessa** : en la religió mesopotàmica, la gran sacerdotessa o el gran sacerdot s'encarregava de l'administració dels temples (cases de les divinitats) i de les ofrenes quotidianes als déus. **Sin** : déu de la Lluna en la mitologia sumèria. **Ur** : una de les ciutats més antigues i importants de la Mesopotàmia antiga (avui Tell al-Muqayyar, a l'Iraq). **Autobiografia** : gènere literari o artístic en què una persona relata la seva pròpia vida. **Metafòric** : relatiu a la metàfora, és a dir, a una imatge o comparació amb una finalitat poètica. **Sacerdotal**: relatiu al sacerdoti o propi de sacerdots i sacerdotesses. **Enki** : déu sumeri de les aigües dolces i corrents, de la fertilitat i del coneixement. **Ninmah** : deessa que, segons els textos sumeris, va participar amb el seu espòs Enki en la creació de la humanitat. **Accadi** : imperi fundat pel rei Sargon (pare d'Enheduanna) aproximadament entre el 2325 i el 2190 aC. **Assimilació** : procés sociològic mitjançant el qual una persona o un grup minoritari s'integra en un grup social més ampli adoptant-ne els trets culturals. **Arbela** : antiga ciutat accàdia de Mesopotàmia.

2. LA INVENCIÓ DEL PAPIR I ELS SEUS USOS A L'ANTIGUITAT

Papirs : plural de paper, utilitzat exclusivament per designar manuscrits antics. **Ària** : terme que designa una melodia expressiva, habitualment cantada. **Tragèdia** : gènere teatral originat a la Grècia antiga, caracteritzat per un llenguatge solemne i accions que condueixen a la mort d'un o més personatges. **Medea** : personatge de la mitologia grega que juga un paper clau en el mite dels argonautes, ajudant Jàson en la recerca del velló d'or. **Càrcinos el Jove** : poeta tràgic atenès actiu cap al 380–360 aC. **Memfis** : fundada cap al 3100 aC, va ser la primera capital de l'antic Egipte fins al 2040 aC. **Eurípides** : dramaturg grec (480–406 aC), un dels tres grans tràgics d'Atenes, juntament amb Èsquil i Sòfocles. **Mite del rapte d'Europa** : relat segons el qual Zeus, enamorat d'Europa, princesa fenícia, es transforma en un brau blanc per segrestar-la; el mite explica simbòlicament l'origen del continent europeu. **Himnes dèlfics** : dues composicions musicals dedicades a Apol·lo, descobertes el 1893 a Delfos. **Monòdic** : interpretat amb una sola veu (oposat a polifònic). **Titeux**: nom donat a partir d'Auguste Titeux, responsable del descobriment de l'estatueta. **Pan** : déu grec de la natura i protector de pastors i ramats. **Nimfa**: divinitat menor de la mitologia grecoromana vinculada a la natura. **Mènade** : dona que acompanya el seguici del déu Dionís. **Dionís** : déu grec del vi, la festa i la vinya. **Hathor** : deessa egípcia de l'amor, la bellesa, la música, la maternitat i l'alegria. **Isis**: deessa egípcia representada amb un tron al cap, protectora dels infants i esposa fidel. **Osiris**: déu egipci de l'agricultura i la religió, germà d'Isis. **Plany** : expressió audible i prolongada del dolor, sovint amb caràcter ritual. **Fíbula** : agulla o fermall metàl·lic utilitzat per subjectar la roba. **Afflicció** : sentiment intens de tristesa i sofriment. **Epitafi** : inscripció funerària commemorativa. **Tanagra** : ciutat grega on es produïren nombroses figuretes de terracota (segles VI–III aC). **Policrom** : que presenta diversos colors.

3. LES DONES A L'ANTIC EGIPTE, ENTRE SUBMISSIÓ I LLIBERTAT

Amon : divinitat essencial del panteó egipci, considerada el déu dels déus per haver propiciat la creació del món i de la vida. Durant la dinastia XIII (entre els segles XIX i XVII aC), el seu culte va adquirir una importància considerable i es va estendre arreu del país. **Tanis** : situada al delta del Nil, al nord-est del Caire, Tanis (actual San el-Hagar) va ser la capital de les dinasties XXI i XXII (c. 1069–664 aC). **Tebes** : antiga ciutat egípcia situada a la riba oriental del Nil; Tebes (actual Luxor) va ser capital durant l'Imperi Mitjà i el Nou Imperi, i el principal centre del culte al déu Amon. **Hitita** : poble de l'antiguitat establert a Anatòlia, a l'Àsia Menor, entre els segles XIX i XII aC. El terme deriva de Hatti, el nom de la regió on els hitites van fundar el seu principal regne. Tradicionalment, els hitites han estat considerats els avantpassats dels turcs. **Aliança matrimonial** : unió política segellada mitjançant un matrimoni. **Batalla de Qadesh** : combat lliurat entre els egipcis i els hitites (poble de l'Anatòlia central) al segle XIII aC, considerat pels historiadors com la batalla amb carros de guerra més gran de l'antiguitat. **Matrimoni interdinàstic** : pràctica segons la qual molts governants de l'antic Egipte es casaven amb filles de reis veïns per garantir la pau i establir aliances polítiques. **Concubina** : dona que conviu amb un home sense estar-hi casada.

4. LA CIVITZACIÓ ETRUSCA, UNA CRUÏLLA CULTURAL

Necròpolis : conjunt de tombes o sepultures monumentals, situades fora dels espais de culte. **Transferència tecnològica** : transmissió, d'un territori a un altre, dels coneixements, les tècniques de producció i els equipaments necessaris per a la fabricació d'un objecte. **Subordinat/subordinada** : persona que es troba sota l'autoritat d'una altra i ocupa una posició inferior dins la jerarquia. **Material arqueològic** : conjunt d'objectes deixats per les societats humanes i trobats en un context arqueològic. **Urna cinerària** : recipient tancat, carregat d'un fort simbolisme —especialment en l'art funerari—, destinat a contenir les cendres d'un difunt; podia servir com a objecte ornamental o col·locar-se segellat en una tomba. **Venus** : en la mitologia romana, deessa de l'amor, la seducció i la bellesa femenina, assimilada a la deessa grega Afrodita a partir del segle II aC. **Turan** : en la mitologia etrusca, deessa de l'amor, la bellesa, la fertilitat i la salut; equivalent de la deessa assíria i babilònica Ishtar, de la deessa sumèria Inanna, de la grega Afrodita i de la romana Venus. **Matrona romana** : terme derivat del llatí matrona, alhora procedent de mater («mare»), que designa una esposa respectada i mare de família. Era responsable de la gestió de la llar, de la supervisió dels esclaus, del filat de la llana i de donar descendència legítima al marit i a l'Estat. **Divinitzat/divinitzada** : dit d'una persona, animal o objecte elevat a la categoria de divinitat. **Sacerdotessa d'Isis** : dona que exercia funcions religioses al servei de la deessa egípcia Isis, una de les principals divinitats del panteó egipci, el culte de la qual es va estendre primer a Egipte i posteriorment per tot el món mediterrani.

5. ELS ORÍGENS DE L'ESCULTURA GREGA

Període arcaic : en la història de la Grècia antiga, període comprès aproximadament entre els segles IX o VIII aC i el segle V aC. **Minotaure** : en la mitologia grega, monstre híbrid (amb cos d'home i cap de brau, o meitat home meitat brau) que l'enginyer Dèdal va empresonar en un laberint per impedir que devorés humans. **Túnica llarga i cenyida** : peça femenina caracteritzada per un tall ajustat que s'adapta a la silueta del cos. **Les Cíclades** : arxipèlag d'illes gregues situat al mar Egeu. **Ciclàdic** : relatiu a la civilització i a les

manifestacions artístiques de les Cíclades. **Opulent** : ampli, generós en formes. **Estereotipat** : basat en un model fix, mancat d'originalitat o individualitat. **Religiós** : relatiu a la religió, al culte o a l'adoració; vinculat al sagrat. **Ídol** : objecte que representa una divinitat i que és venerat com la divinitat mateixa. **Púnic** : relatiu als cartaginesos, poble antic establert a la ciutat de Cartago (actual Tunísia). **Númida** : relatiu als pobles i a les llengües parlades a l'antiga Líbia (nord d'Àfrica). **Keros** : una de les illes més grans de les Petites Cíclades. **Puresa** : qualitat d'una obra d'art caracteritzada per una forma depurada, lliure d'impureses o afegits. **Oferent** : persona que ofereix una obra o diverses obres, sovint amb una finalitat religiosa o commemorativa. **Divinitat tutelar** : déu o deessa protectora d'una ciutat o comunitat. **Baal Hammon** : en la mitologia cartaginesa, divinitat principal a qui s'oferien sacrificis. **Caduceu** : bastó amb dues ales a la part superior i dues serps entrelaçades, atribut d'Hermes en la mitologia grega i de Mercuri en la romana. **Incrustació** : procediment decoratiu que consisteix a inserir petits fragments d'un material diferent en una superfície. **Notables** : persones que, per la seva posició social, gaudeixen d'autoritat o prestigi. **Púbic** : relatiu al pubis, la zona triangular situada sota l'abdomen. **Malaquita** : mineral de color verd, àmpliament utilitzat a l'antiguitat per obtenir pigments verds i blauverdosos. **Retòrica** : conjunt de tècniques que constitueixen l'art d'utilitzar el llenguatge de manera eficaç i eloqüent. **Repintura** : part d'una obra que ha estat pintada de nou en un moment posterior. **Tòrus** : motllura de secció circular que decora la base d'una columna. **Cos troncocònic** : part arrodonida o corbada d'un recipient que adopta la forma d'un con truncat. **Vernís** : capa vitrificada aplicada a la ceràmica per fer-la brillant i impermeable. **Concèntric** : dit de cercles o corbes que comparteixen un mateix centre. **Campània** : regió situada al sud-oest d'Itàlia.

6. LA CONCA MEDITERRÀNIA : TERRA DE CONQUESTES, ALIANCES I INTERCANVIS

Colònia : territori ocupat i administrat per un estat més enllà de les seves fronteres. **Romanització** : procés mitjançant el qual els romans van difondre la seva cultura, civilització i manera de viure als territoris conquerits. **Naturalisme** : en l'àmbit artístic, procés pel qual l'artista representa el món de manera fidel i acurada (la natura, els animals, els paisatges o els éssers humans), sense embellir-lo ni idealitzar-lo. **Mestissatge** : barreja o encreuament de grups humans, pobles o cultures diferents. **Postalexandrí** : període posterior a la mort d'Alexandre el Gran, l'any 323 aC. **Oasi** : petita extensió de terra fèrtil enmig del desert, apta per a la vegetació i l'assentament humà, gràcies a la presència d'aigua. **Nucli estratègic** : punt clau o especialment sensible d'un territori o sistema. **Columnata** : en arquitectura, alineació de columnes disposades en una o més fileres que formen un conjunt arquitectònic. **Frontalitat** : característica d'una obra o representació que es mostra directament orientada cap a l'espectador. **Imperi bizantí** : també anomenat Imperi romà d'Orient; estat sorgit cap al segle IV dC a la part oriental de l'Imperi romà, quan aquest es va dividir progressivament en dues parts. **Permeabilitat** : capacitat de ser travessat o influït per agents externs. **Relleu** : en les arts plàstiques, tècnica escultòrica en què les figures sobresurten parcialment de la superfície que les sosté. **Iconografia** : conjunt de representacions d'un mateix tema o motiu dins les arts visuals.

ART EXPLORA FESTIVAL

ODISSEA
CULTURAL A
LA MEDITERRÀNIA

Document elaborat per
l'empresa ARTORA.
En col·laboració amb
Séréna Eychenié (redacció),
Baptiste Mariat (recerca) i
Anaïs Golay (disseny gràfic).

